

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 37 (2016)

Δελτίον ΧΑΕ 37 (2016), Περίοδος Δ'

Περί της ιστορίας του γρηγοριάτικου κελιού του Αγίου Τρύφωνα στις Καρυές Αγίου Όρους και του τοιχογραφικού του διάκοσμου

Νικόλαος ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ, Νικόλαος ΣΙΩΜΚΟΣ

doi: [10.12681/dchae.10689](https://doi.org/10.12681/dchae.10689)

Copyright © 2016, Νικόλαος ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ, Νικόλαος ΣΙΩΜΚΟΣ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ Ν., & ΣΙΩΜΚΟΣ Ν. (2016). Περί της ιστορίας του γρηγοριάτικου κελιού του Αγίου Τρύφωνα στις Καρυές Αγίου Όρους και του τοιχογραφικού του διάκοσμου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 37, 69–86. <https://doi.org/10.12681/dchae.10689>

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΑΤΙΚΟΥ ΚΕΛΙΟΥ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΑ ΣΤΙΣ ΚΑΡΥΕΣ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΤΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

Η ιστορική διαδρομή του κελιού του Αγίου Τρύφωνα στις Καρυές του Αγίου Όρους ανιχνεύεται μέσα από ιστορικές μαρτυρίες και αρχαιολογικά δεδομένα. Παράλληλα, παρουσιάζεται ο τοιχογραφικός διάκοσμος του παρεκκλησίου του, που χρονολογείται στο β' μισό του 18ου αιώνα, σίγουρα μετά το 1773, και συνδέεται με καλλιτεχνικά εργαστήρια που δραστηριοποιούνται στο Άγιον Όρος.

The history of the Saint Tryphon cell at Karyes, Mount Athos is outlined by historical and archaeological evidence. At the same time the wall paintings of the chapel, dating back to the second half of the 18th century and definitely after 1773, are presented and associated with the artistic workshops that were active on Mount Athos at that time.

Λέξεις κλειδιά

Μεταβυζαντινή περίοδος, 18ος αιώνας, τοιχογραφίες, φορητές εικόνες, ζωγράφοι Γαβριήλ και Γρηγόριος από Καστοριά, ζωγράφος Μακάριος Β' από Γαλάτιστα, Άγιον Όρος, Καρυές, Μονή Γρηγορίου, κελί Αγίου Τρύφωνα στις Καρυές.

Keywords

Post-Byzantine period, 18th century, wall paintings, portable icons, painters Gabriel and Grigorios from Kastoria, painter Makarios II from Galatista, Mount Athos, Karyes, Gregoriou monastery, Saint Tryphon cell at Karyes.

Το κελί του Αγίου Τρύφωνα βρίσκεται στο ανατολικό άκρο των Καρυών και αποτελεί το αντιπροσωπεύει της μονής Γρηγορίου στην πρωτεύουσα της αθωνικής πολιτείας¹. Το κτηριακό συγκρότημα στην υψιστάμενή του μορφή είναι αποτέλεσμα διαδοχικών κα-

τασκευαστικών φάσεων που χρονολογούνται από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα έως και το πρώτο μισό του 20ού αιώνα (Εικ. 1). Το συγκρότημα αποτελείται από το παρεκκλήσιο του Αγίου Τρύφωνα, κτίσμα του γ' τέταρτου του 18ου αιώνα, τη δυτική πτέρυγα που

* Αρχαιολόγοι, Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους, mertzinik@gmail.com – siomkosnikos@excite.com

** Η εργασία αυτή παρουσιάστηκε στο 27ο Συμπόσιο της ΧΑΕ [Ν. Μερτζιμέκης – Ν. Σιώμκος, «Περί του γρηγοριατικού κελιού του Αγίου Τρύφωνα στις Καρυές Αγίου Όρους και της ιστορικής του ναού του», 27ο Συμπόσιο ΧΑΕ (Αθήνα 2007), 74-75] και αποτελεί καρπό της έρευνας που ακολούθησε μετά τις εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών του παρεκκλησίου, που πραγματοποιήθηκαν από την 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Ευχαριστούμε τον πρώην προϊστάμενο της Εφορείας κ. Ιωάννη Ταβλάκη για την άδεια μελέτης του μνημείου. Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε επίσης στον τώως και νυν αντιπρόσωπο της μονής, ιερομόναχους Φώτιο και Παΐσιο, για την αμέριστη βοήθειά τους κατά την επιτόπια έρευνα.

¹ Σχετικά με το κελί του Αγίου Τρύφωνα, βλ. Γ. Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, ἐν Αθήναις 1903, Καρυές Αγίου Όρους 1988 (φωτογρ. ανατύπωση με ευρετήριο), 29-30, 43. Κ. Βλάχος, *Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω καὶ αἱ ἐν αὐτῇ μοναὶ καὶ οἱ μοναχοὶ πάλαι τε καὶ νῦν. Μελέτη ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ ὑπὸ Κοσμῆ Βλάχου διακόνου Ἁγιορείτου*, ἐν Βόλῳ 1903, Θεσσαλονίκη 2005 (φωτογρ. ανατύπωση με ευρετήριο), 299 καὶ 303. Βαριλάμ Αγγελάκου μοναχού, *Ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Ἄθω Ἱερά Μονὴ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου 1300-1921*, Θεσσαλονίκη 1921, 122-124. Ν. Ζίας – Σ. Καδᾶς, *Ἱερά Μονὴ Ὁσίου Γρηγορίου Ἁγίου Ὄρους, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Καθολικοῦ*, Ἁγιον Ὅρος 1998, 32. Κ. Μ. Βαφειάδης, «Τοιχογραφίες στις Καρυές Αγίου Όρους από το 15ο έως τις αρχές του 19ου αιώνα», *ΔΧΑΕΚΕ'* (2004), 52.

συνδέεται με το παρεκκλήσιο, τη βόρεια πτέρυγα του 1935², καθώς και ένα ανεξάρτητο κτήριο με βοηθητικούς χώρους δυτικά του κελιού, το οποίο τελευταία ανακαινίστηκε εκ θεμελίων.

Πριν την πρώτη μαρτυρημένη αναφορά του Αγίου Τρύφωνα ως εξαρτήματος της μονής Γρηγορίου³, στη θέση του γνωρίζουμε ότι υφίστατο ο Άγιος Τρύφωνας του Μακρυγένη, όπου, σύμφωνα με έγγραφο της μονής Διονυσίου, πνευματικός του στα 1472 ήταν ο Δομητιανός⁴. Από τη συγκριτική μελέτη του παραπάνω εγγράφου με άλλα σύγχρονα έγγραφα που αναφέρονται στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των κελιών και των κτημάτων της ευρύτερης περιοχής⁵, προκύπτει ότι τα κελιά του Αγίου Στεφάνου, του Μάρκου Κόζα, καθώς και το αμπέλι του Πρωτάτου είναι όμορα του Αγίου Τρύφωνα του Μακρυγένη. Ο συγκεκριμένος περιορισμός που επαναλαμβάνεται και σε μεταγενέστερο έγγραφο, με το οποίο το κελί του Αγίου Τρύφωνα παραχωρείται πλέον στη μονή Γρηγορίου, επιβεβαιώνει την ταύτιση του κελιού με τον Άγιο Τρύφωνα του Μακρυγένη⁶.

² Στη δυτική όψη του κτηρίου υπάρχει εντοιχισμένη μαρμάρινη κτητορική πλάκα, η οποία αναφέρει: *IN BI / IΣ ΧΣ / NIKΑ / EKTISΘH KATA MHNA / MAION TOY ETOYΣ 1935*.

³ Σχετικά με την ιστορία του κελιού του Αγίου Τρύφωνα στις Καρυές έχουν διατυπωθεί ποικίλες και μερικές φορές επισφαλείς απόψεις. Ο Γ. Σμυρνάκης [*Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, ό.π. (υποσημ. 1), 29-30, 43, 632] ταυτίζει το κελί-αντιπροσωπείο της μονής Γρηγορίου στις Καρυές με το μονύδριο του Αγίου Τρύφωνα, που αναφέρεται σε έγγραφο της μονής του Αγίου Παντελεήμονος το 1033/1034. Η παραπάνω άποψη, την οποία υιοθετούν στη συνέχεια και οι: Αγγελάκος, *Μονή Γρηγορίου*, ό.π. (υποσημ. 1), 122-123, Ζίας – Καδάς, *Μονή Γρηγορίου*, ό.π. (υποσημ. 1), 32 και Βαφειάδης, «Τοιχογραφίες στις Καρυές», ό.π. (υποσημ. 1), 52, είναι ανακριβής, καθώς το ομώνυμο μονύδριο του 11ου αιώνα τοποθετείται στην περιοχή μεταξύ των μονών Ξενοφώντος και Αγίου Παντελεήμονος ως γειτονικό του μονυδρίου του Κάτζαρη (*Actes de Saint-Pantéléèmon*, επιμ. P. Lemerle – G. Dagron – S. Ćirković, Παρίσι 1982, 31-35, αριθ. 2). Σημειώνουμε επίσης ότι στο έργο του Σμυρνάκη (στο ίδιο, 632) εκ παραδρομής αναγράφεται ως χρονολογία του εγγράφου το 1304 αντί του ορθού 1034.

⁴ *Actes de Dionysiou*, επιμ. N. Oikonomidès, Παρίσι 1968, 162-164, αριθ. 31.

⁵ Στο ίδιο, 174.

⁶ Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι ο Άγιος Τρύφωνας του Μακρυγένη δεν δύναται να ταυτιστεί με το μονύδριο του Μακρυγένη, γνωστό από έγγραφα των αρχών του 11ου αιώνα [*Actes de Saint-Pantéléèmon*, ό.π. (υποσημ. 3), 50, αριθ. 4], όπως υποστηρίζει ο Γ. Κεσογλίδης στην αδημοσίευτη μεταπτυχιακή του εργασία στο ΑΠΘ (*Τὰ πάλαι ποτὲ διαλάμπαντα μονύδρια ἐν Ἁγίῳ*

Το κελί του Αγίου Τρύφωνα εμφανίζεται ως εξάρτημα πλέον της μονής Γρηγορίου στις αρχές του 16ου αιώνα. Από το εκχωρητήριο έγγραφο του κελιού, στα 1513, που εξέδωσε η Ιερά Κοινότητα, πληροφορούμαστε ότι ήδη στα 1500 ο молδαβός ηγεμόνας Στέφανος Γ' (1457-1504), ο επονομαζόμενος Μέγας⁷, ήταν αυτός που πρώτος είχε αγοράσει το κελί για λογαριασμό της μονής. Πιο συγκεκριμένα, στο έγγραφο αναφέρεται ότι ο молδαβός ηγεμόνας «...δέδωκε δὲ (στον Πρώτο⁸) καὶ τέσσαρας χιλιάδας ἄσπρα καὶ εἴκοσι καὶ ἡγόρασε κελλίον πρωτατινὸν εἰς τέσσαρα πρόσωπα...»⁹. Η παραπάνω αγορά εντάσσεται στη γενικότερη αφιερωματική πολιτική του Στεφάνου¹⁰, σε μια δύσκολη για

Ὄρει, Θεσσαλονίκη 1996, 124), καθώς, σύμφωνα με έγγραφο του 1363, το μονύδριο εμφανίζεται ως όμορο της μονής του Κάτζαρη στην περιοχή της μονής Αγίου Παντελεήμονος [*Actes de Saint-Pantéléèmon*, ό.π. (υποσημ. 3), 111, αριθ. 13]. Λόγω του ότι το μονύδριο του Μακρυγένη βρισκόταν στην περιοχή του Κάτζαρη, ο ίδιος μελετητής θεωρεί ότι πρόκειται για το μονύδριο του Αγίου Τρύφωνα, που βρισκόταν επίσης στην ίδια περιοχή (βλ. υποσημ. 3). Η ταύτιση του Αγίου Τρύφωνα με τον Άγιο Τρύφωνα του Μακρυγένη θεωρείται απίθανη και από τους εκδότες των εγγράφων της μονής του Αγίου Παντελεήμονος [*Actes de Saint-Pantéléèmon*, ό.π. (υποσημ. 3), 194].

⁷ Για τον молδαβό ηγεμόνα Στέφανο τον Μέγα και την αφιερωματική του πολιτική στο Ἅγιον Ὄρος, βλ. P. S. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, Ρώμη 1986, 99, 182-187, 191-196, 249-250, 269-272 και 284. Ν. Α. Μερτζιμέκης, «Περί των κτητόρων του πύργου του αρσανά της αγορειτικής μονής Ζωγράφου», *Βυζαντινά* 20 (1999), 331-341. Ν. Α. Mertzimekis, «Za niakolko daritel'ski nadpisa ot XV vek na moldavskija voevoda Stefan VI Veliki v Svetogorskite manastiri Sveti Grigorij i Zograph», *Studia Protobulgarica et Mediaevalia Europensia*, V čest na profesor Veselin Beševliev (Miscellany in honour of Veselin Beševliev), Veliko Tărnovo 2003, 358-364. P. I. Moldoveanu, «Saint Étienne le Grand, protecteur du Mont Athos», *Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004) – Atlas al Credintei Creștine*, Sfânta Mănăstire Poutna 2004, 157-178. Ν. Mertzimekis, *Epigrafskite pametnitsi ot manastira Zograph v Sveta Gora* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Veliko Tărnovo 2012, 35-36, 126-127, 153-155, 181-182.

⁸ Για το αξίωμα του Πρώτου, βλ. Δ. Παπαχρυσάνθου, *Ὁ Ἄθωνικὸς μοναχισμὸς. Ἀρχὲς καὶ ὀργάνωση*, Αθήνα 1992, 316-330.

⁹ Αγγελάκος, *Μονή Γρηγορίου*, ό.π. (υποσημ. 1), 47, 122.

¹⁰ Στα τέλη του 15ου αιώνα η μονή Γρηγορίου υπέστη μεγάλες καταστροφές από πειρατικές επιδρομές, με αποτέλεσμα τα αμέσως επόμενα χρόνια να επιζητεί απεγνωσμένα τη συνδρομή νέων κτητόρων και δωρητών. Στο πλαίσιο της εκ νέου οργάνωσης της μονής, οι μοναχοί απευθύνθηκαν στους προστάτες και δωρητές των μοναστηριών του Αγίου Ὄρους, που την περίοδο αυτή αναδείχθηκαν οι ηγεμόνες των παραδουνάβιων πριγκιπάτων, της Βλαχίας και της Μολδαβίας, βλ. Ζίας – Καδάς, *Μονή*

Εικ. 1. Καρυές, το γρηγοριάτικο κελί του Αγίου Τρύφωνα.

τη μονή περίοδο και μετά από παράκληση του ηγουμένου της Σπυριδίωνα¹¹.

Από το έγγραφο του 1513 διαπιστώνουμε ότι την ίδια αφιερωματική πολιτική προς τη μονή Γρηγορίου ακολούθησε και ο γιος του Στεφάνου Μπογδάνος Γ' (1504-1517), ο επονομαζόμενος Μονόφθαλμος¹², ο οποίος «...τὸ κελλεῖον εἶχεν ἀνεγείρρει ἐκ κρηπίδων σὺν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Τρύφωνος»¹³. Σύμφωνα με το εκχωρητήριο έγγραφο, οι μοναχοί του

κελιού αυξάνονται από τέσσερις σε πέντε και ορίζονται οι υποχρεώσεις τους απέναντι στον Πρώτο. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι «Ὅφειλουσι δὲ διδόναι εἰς τὸ Πρωτάτον οἶνον μέτρα τρία, λεπτοκάρυα πινάκια δύο, καὶ δουλεύειν τὰς δουλείας τοῦ πρωτάτου, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ καθισματαρέοι...»¹⁴. Το ίδιο έγγραφο μας δίνει λεπτομέρειες για τον περιορισμό του κελιού: «...ἄρχεται ἀπὸ τοῦ πρώτου τὸ ἀμπέλι τὸν τράφον, καὶ καταντᾷ τὸν χεῖμαρον τοῦ πρὸς τοῦ Κόζα τὸ κελλίον, καὶ κάτωθεν τὸ ὑδροκύλιον, καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ κάτω τοῦ κήπου ὑπὸ τῶν πεζουλίων, ἦτοι τὸν ἐχόμενον δενδρικὰ λεπτοκαρῶνα ἄνωθεν, καὶ ὡσπερ κρατεῖ τῶν αὐτῶν πεζουλίων μέχρι τῆς ἄκρας ἀνὰ μέσον τῶν κληματίδων καὶ τὸ ἀλῶνι...»¹⁵. Παρόμοια εικόνα για το κελί μάς προσφέρει και ο βακουφναμές (vakifnâme)¹⁶ της

Γρηγορίου, ὅ.π. (υποσημ. 1), 19. Για τις σχέσεις της μονῆς Γρηγορίου με τους ηγεμόνες της Μολδαβίας, βλ. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, ὅ.π. (υποσημ. 7), 269-272 και ειδικότερα για το κελί του Αγίου Τρύφωνα, 270-271.

¹¹ Αγγελάκος, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὅ.π. (υποσημ. 1), 47.

¹² Για τον молδαβὸ ηγεμόνα Μπογδάνο Γ' και την αφιερωματική του πολιτική στο Ἅγιον Ὄρος, βλ. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, ὅ.π. (υποσημ. 7), 193-195, 249-250, 271, 294-297. Merzimekis, *Epigrafskite pametnitsi*, ὅ.π. (υποσημ. 7), 36-37.

¹³ Αγγελάκος, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὅ.π. (υποσημ. 1), 48.

¹⁴ Στο ίδιο, 48.

¹⁵ Στο ίδιο, 48.

¹⁶ Για τη σημασία του ὄρου, βλ. Β. Δημητριάδης, «Τὰ τουρκικά

μονής, του 1561, όπου αναφέρεται ότι η αδελφότητα της Γρηγορίου «...είς τὰς Καρυὰς ἔχει ἕν κελλίον καὶ μίαν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, μὲ ἀμπέλια, μπαχτζέδες, τζαΐρια καὶ ποστάνια καὶ νερά...»¹⁷.

Αν και από την πρώτη αυτή περίοδο της ιστορίας του κελιού του Αγίου Τρύφωνα δεν μας έχουν διασωθεί αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, τρεις εικόνες, του Χριστού ἔνθρονου, της Παναγίας ἔνθρονος βρεφοκρατούσας και του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, που αποδόθηκαν στην καλλιτεχνική δραστηριότητα του Θεοφάνη και χρονολογήθηκαν βάσει τεχνοτροπικών χαρακτηριστικών περί το 1543, βρέθηκαν στη στέγη του αντιπροσωπείου¹⁸. Η θεματική και οι διαστάσεις των εικόνων υποδηλώνουν ότι προέρχονται από το τέμπλο ενός παρεκκλησίου προς τιμήν του Ιωάννη του Χρυσοστόμου, γεγονός που θέτει υπό διερεύνηση την αρχική προέλευσή τους, καθώς στις αρχές του 16ου αιώνα γνωρίζουμε ότι το κελί της μονής Γρηγορίου ήταν ήδη αφιερωμένο στον Άγιο Τρύφωνα¹⁹.

Μετά από δύο αιώνες σιωπής και απουσίας πληροφοριών σχετικά με το κελί, ένα οθωμανικό έγγραφο (süret-i defter)²⁰ του 1765 μας πληροφορεί για την παρουσία της μονής. Αφορμή της έκδοσης του εν λόγω εγγράφου ήταν η ανάγκη κατοχύρωσης των περιουσιακών στοιχείων της αδελφότητας, μετά την καταστροφή του αρχείου της από την πυρκαγιά που έπληξε και ερήμωσε τη μονή στα 1761. Από αυτό το οθωμανικό έγγραφο αντλούμε για πρώτη φορά πληροφορίες για τα ακριβή περιουσιακά στοιχεία του κελιού: «Κονάκιον Γρηγοριάτικον κείμενον ἐν Καρυαῖς, ὅπερ ἔχει τέσσαρα δωμάτια, ἕνα σταῦλον, ἕν ἐργαστήριον, τριάκοντα ἕξ ἔλαιόδενδρα, δύο λειβάδια τριῶν ἐν συνόλῳ στρεμ-

μάτων, δύο ἀμπελῶνας δύο καὶ ἡμίσεως ἐν συνόλῳ στρεμμάτων καὶ λεπτοκαρυῶνα ἐνὸς στρέμματος»²¹. Η οργάνωση της μοναστικής ζωής και η τακτοποίηση των κτηματικών υποθέσεων της μονής οφείλεται στη δραστηριότητα του αναχωρητή Ιωακείμ Βεσμιντάριου, του επικαλούμενου Μακρυγένη, ο οποίος ανέλαβε το έργο της ανοικοδόμησης και της ανασυγκρότησης της μονής²². Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου, ο Ιωακείμ ήρθε σε επαφή με τις εκκλησιαστικές και πολιτικές αρχές των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών²³.

Αυτή την περίοδο, και πιο συγκεκριμένα το 1773, γνωρίζουμε ότι στο κελί έχει ήδη ανεγερθεί το παρόν παρεκκλήσιο στον τύπο του μονόχωρου απλού τρουλαίου ναού. Την παραπάνω χρονολόγηση αντλούμε από την ενεπίγραφη πλάκα – παρρησία²⁴ που βρίσκεται εντοιχισμένη στην πρόθεση του ιερού, όπου μνημονεύονται η συνοδεία του Θεοδοσίου και του Ανανία, καθώς και σειρά ονομάτων λαϊκών, προφανώς δωρητών (Εικ. 2). Συγκεκριμένα αναφέρει: ΘΕΟΔΟ- CIOY · ANNANIOY / ΓΕΡΟΒΑCIOY ΤΟΥ ΜΟΝΑ- ΧΟΥ / ΚΑΙ ΤΗC CΙΝΝΟΔΙΑC ΑΥΤΟΝ / ΔΟΥΚΑ · ΠΟΡΦΗΡΟ · Α/ΘΑΝΑCΙΟΥ · ΑΓΓΕΛΗΝΑ / ΔΑΜΑ- CΚΙΝΗ · ΧΡΙCΤΟ / ΠΕΤΡΟ · ΠΑΝΤΑΖΕΙ / ΓΡΑΜ- ΜΕΝΑΙ ΚΑΜΠΑΝΗ / ΚΑΙ ΤΟΝ ΤΕΚΝΟΝ ΑΥ- ΤΟΝ / 1773. Δύο χρόνια μετά, στα 1775, το κελί παραχωρείται πλέον επίσημα με ομόλογο στον «δσιώτατον ἐν Μοναχοῖς γέρῳ κὺρ Θεοδόσιον»²⁵ ἔναντι του ποσού των 440 γροσίων. Το 1805, τριάντα χρόνια μετά, όταν προφανώς ο γέροντας Θεοδόσιος είχε πεθάνει, το κελί περνάει στον «δσιώτατον ἐν Μοναχοῖς γέρῳ κὺρ Ἄνα-

ἔγγραφα τοῦ Ἁγίου Ὅρους καὶ ἡ σημασία τους», *Διεθνὲς Συμπόσιο: Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Χθὲς – Σήμερα – Αὔριο*, Θεσσαλονίκη 1996, 85. Α. Fotić, *Zveta Gora i Chilandar u Osmanskom tsarstvu XV-XVII vek*, Βελιγράδι 2000, 440.

¹⁷ Αγγελάκος, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὁ.π. (υποσημ. 1), 176.

¹⁸ Ε. Ν. Τσιγαρίδας, «Άγνωστες εικόνες και τοιχογραφίες του Θεοφάνη του Κρητός στη Μονὴ Παντοκράτορος και στη Μονὴ Γρηγορίου στο Ἅγιον Ὄρος», *ΔΧΑΕ ΙΘ'* (1996-1997), 111-116, εικ. 15-18.

¹⁹ Στην περαιτέρω διερεύνηση της ενδεχόμενης διαφορετικῆς αρχικῆς προέλευσης των εικόνων θα ἀξίζε να ληφθεῖ ὑπόψη και ἡ μνεῖα του μοναχοῦ Φιλήμονα στην αφιερωματικὴ ἐπιγραφὴ που σώζεται στην εικόνα της Παναγίας.

²⁰ Για τὴ σημασία του ὄρου, βλ. Δημητριάδης, «Τὰ τουρκικὰ ἔγγραφα», ὁ.π. (υποσημ. 16), 85.

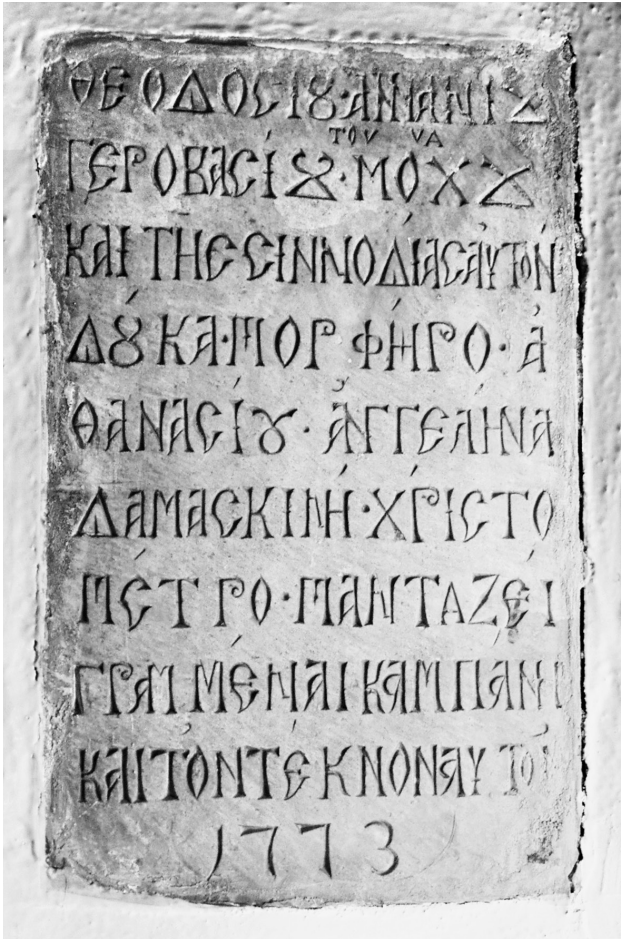
²¹ Αγγελάκος, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὁ.π. (υποσημ. 1), 182.

²² Για τον Ιωακείμ Βεσμιντάριο, τον επικαλούμενο Μακρυγένη, βλ. Αγγελάκος, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὁ.π. (υποσημ. 1), 49-55. Ζίας – Καδᾶς, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὁ.π. (υποσημ. 1), 20.

²³ Στην ανακαίνιση της μονῆς βοήθησαν οικονομικά ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Γρηγόριος Αλέξανδρος Γκίκας (1764-1767 και 1774-1777), ο ηγεμόνας της Βλαχίας Ιωάννης Αλέξανδρος Υψηλάντης (1774-1782 και 1796-1797), που αναφέρονται ως ευεργέτες, ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Γεώργιος (1776) και πολλοὶ Φαναριώτες της Κωνσταντινούπολης, βλ. Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, ὁ.π. (υποσημ. 1), 629-630. Αγγελάκος, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὁ.π. (υποσημ. 1), 52-53. Ζίας – Καδᾶς, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὁ.π. (υποσημ. 1), 21.

²⁴ Οι διαστάσεις της μαρμάρινης πλάκας εἶναι 30×19 εκ.

²⁵ Το ομόλογο εκ μέρους της μονῆς υπογράφουν: ο σκευοφύλακας Ιωακείμ, ο δικαίος Ιάκωβος και ο ιερομόναχος Γαβριήλ. Βλ. Αγγελάκος, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὁ.π. (υποσημ. 1), 123.

Εικ. 2. Ιερό, πρόθεση. Επιγραφή.

νία»²⁶, με νέο ομόλογο που υπογράφει ο σκευοφύλακας της μονής Γρηγορίου Ιωακείμ.

Το 1821 ο διάδοχος του γέροντα Ανανία, γέρον Δαυίδ Μαχεράς, εγκατέλειψε με τη συνοδεία του το κελί και το Άγιον Όρος, λόγω των δυσμενών γεγονότων της περιόδου²⁷. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1831, οι Γρηγοριάτες, για να μην χάσουν το κελί, το οποίο εν τω μεταξύ είχε δημευθεί από τον τούρκο διοικητή του Αγίου Όρους, αναγκάζονται να το αγοράσουν εκ νέου²⁸.

²⁶ Στο ίδιο, 123.

²⁷ «ἐπὶ τῆς ἀνομάλου ἐποχῆς ἔφυγε μὲν αὐτὸς μετὰ τῆς Συνοδείας του, ἀπὸ τὸ Ἅγιον Όρος ὡς καὶ ἄλλοι πολλοί...», στο ίδιο, 123.

²⁸ «...οἱ δὲ Γρηγοριάται Πατέρες, ἵνα μὴ ἀποξενωθῆ ἀπὸ τὸ Μοναστήριον τὸ εἰρημένον κελλίον κτήμα ὄν ἀνέκαθεν τῆς Μονῆς των ἠγόρασαν αὐτὸ ἐξ ὑστερήματος ἀπὸ τὸν τότε Βοεβόδαν γυμνὸν καὶ ἔρημον...», στο ίδιο, 123.

Από τότε επανήλθε στην κυριότητα της μονής και χρησιμοποιείται ως αντιπροσωπείο της στις Καρυές.

Χρήσιμες πληροφορίες για την ιστορία του κελιού μάς προσφέρει και το ίδιο το τέμπλο του παρεκκλησίου. Η σειρά των δεσποτικών εικόνων του, αποτελούμενη από τον ένθρονο Χριστό, την ένθρονη Παναγία, τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, τον άγιο Τρύφωνα με σκηνές βίου²⁹ και τους αγίους Πάντες, χρονολογείται, σύμφωνα με αφιερωματική επιγραφή που βρίσκεται στο κάτω μέρος της εικόνας του αγίου Τρύφωνα, στα 1763 και είναι έργο τοπικού αγιορεϊτικού εργαστηρίου. Το παραπάνω σύνολο εικόνων είναι πιθανό να δημιουργήθηκε για τον συγκεκριμένο κτίσμα, καθώς το συνολικό πλάτος τους αρμόζει στο διαθέσιμο πλάτος του ναού. Σε αυτή την περίπτωση η ανέγερση του παρεκκλησίου τοποθετείται πριν το 1763, έτος φιλοτέχνησης των εικόνων.

Στα 1841³⁰ κοσμείται ο σταυρός και τα λυπηρά του τέμπλου: Δι' ἐξόδων τοῦ τιμηο/τάτου Κυρίου Δημητρίου / παλεοχωρινοῦ, όπως σημειώνεται στο αριστερό τμήμα της οριζόντιας κεραίας και «αωμά», δίπλα από το σύμβολο του ευαγγελιστή Λουκά στη βάση του σταυρού. Αν και το όνομα του ζωγράφου δεν μνημονεύεται, τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά του συνόλου μας επιτρέπουν να το αποδώσουμε στο εργαστήριο των Γαλατσιάνων³¹, και μάλιστα στον ιερομόναχο

²⁹ Η εικόνα συγκαταλέγεται στα λιγοστά παραδείγματα που διασώζουν εικονογραφικό κύκλο του αγίου. Ένας άλλος κύκλος με 22 σκηνές, που χρονολογείται στο 1362, διατηρείται στον καθεδρικό ναό της πόλης Κοτορ της Δαλματίας, της οποίας ο άγιος είναι πολιούχος [LCI 8 (1976), στ. 502 (B. Böhm)], αλλά και σε χειρόγραφο του 1446 στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας [J. Maksimović, «Uno manoscritto della Marciana miniato con scene della vita e dei miracoli de S. Trifone e la sua copia de Cattaro», *Venezia e l'Europa* 5 (1956), 199-200]. Στα παραπάνω έργα μπορεί να προστεθεί μία ακόμα εικόνα του 18ου αιώνα, που φυλάσσεται στη μονή Βλατάδων στη Θεσσαλονίκη (Αν. Τούρτα, *Σκευοφυλάκιο Ιεράς Μονής Βλατάδων*, Αθήνα 1994, 42, εικ. 44).

³⁰ Το 1841 οριοθετεί μια πορεία ακμής για τη μονή Γρηγορίου, διότι μετατρέπεται σε κοινόβια, με πρώτο ηγούμενο τον λόγιο και δραστήριο ιερομόναχο Νεόφυτο από τη Σκήτη της Μικράς Αγίας Άννας, βλ. Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Όρος*, ὀ.π. (υποσημ. 1), 61-62. Αγγελάκος, *Μονή Γρηγορίου*, ὀ.π. (υποσημ. 1), 61-62.

³¹ Για τους γαλατσιάνους ζωγράφους, βλ. Μ. Χατζηδάκης, *Ἑλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἄλωση (1450-1830)*, 1, Αθήνα 1987, 108, 187-188 (Βενιαμίν), 224 (Γεώργιος), 295 (Ζαχαρίας). Μ. Χατζηδάκης – Ευ. Δρακοπούλου, *Ἑλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἄλωση (1450-1830)*, 2, Αθήνα 1997, 163-164 (Μακάριος Α'),

Μακάριο³², ο οποίος, μετά τον θάνατο του αδελφού και γέροντά του Βενιαμίν, στα 1834, αναλαμβάνει την ηγεσία του εργαστηρίου μέχρι τον θάνατό του, το 1866³³. Στο κελί φυλάσσεται ακόμα ένα από τα τελευταία ενυπόγραφα έργα του Μακαρίου, που χρονολογείται το 1861 και παριστάνει τον άγιο Νικόλαο, προστάτη της μονής Γρηγορίου, ανάμεσα από τους άγιους Ιωάννη τον Πρόδρομο και τον κτήτορα της

164-165 (Μακάριος Β'). Ι. Αθ. Παπάγγελος, «Περὶ τῶν Γαλατσιάνων ζωγράφων τοῦ Ἁγίου Ὁρους», *Απὸ τῆ Μεταβυζαντινῆ Τέχνη στὴ Σύγχρονη, 18ος-20ός αι., Πανελλήνιο Συνέδριο (20-21 Νοεμβρίου 1997)*, Θεσσαλονίκη 1998, 253-294 (όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία). Δανιηλία μοναχί, Αθηνά Ντούση, *Ἡ εικονογραφία τῆς σχολῆς τῶν Γαλατσιάνων*, Ορμύλια 2005. Ευ. Δρακοπούλου, *Ἑλληνες ζωγράφοι μετὰ τὴν Ἄλωση (1450-1850)*, 3, Αθήνα 2010, 183-187 (Βενιαμίν), 220 (Γεώργιος), 288-290 (Ζαχαρίας).

³² Για τον ιερομόναχο Μακάριο, που συμβατικά ονομάζεται Μακάριος Β', και το έργο του, βλ. Ν. Δ. Σιώμκος, «Διὰ χειρὸς Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ Γαλατίστης τῆς Μακεδονίας», *Ὁ νέος Ἱερὸς Ναὸς τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου Πατρῶν. 100 χρόνια ἀπὸ τὴ θεμελίωσή του*, Πάτρα 2008, 147-157, όπου συγκεντρωμένο το σύνολο των έργων του. Προσφάτως έγιναν γνωστές ακόμα δώδεκα εικόνες του στη μονή Καρακάλλου και μία στο εικονοφυλάκιο του Πρωτάτου [Γ. Φουστέρης, «Εἰκόνες τοῦ 19ου αἰῶνα», Ε. Ν. Τσιγαρίδας (επιμ.), *Εἰκόνες Ἱερῶν Μονῆς Καρακάλλου, Ἁγιον Ὅρος* 2011, 430-447, αριθ. 136-145, 429-430, αριθ. 135, 437, 447], εκ των οποίων η εικόνα των αγίων Ονουφρίου του Αιγυπτίου και Πέτρου του Αθωνίτη του 1838 (στον ίδιο, 429-430, αριθ. 135) είχε ήδη αποδοθεί στον Μακάριο (Σιώμκος, στο ίδιο, 153), καθώς και μία εικόνα στη μονή Σίμωνος Πέτρου (Γ. Μαντζαρίδης – Ε. Ν. Τσιγαρίδας, *Οἱ θανατοουργές εἰκόνες στό Περιβόλι τῆς Παναγίας, Ἁγιον Ὅρος* 2013, 239, εικ. σ. 237-238) και τρεις στην Παναγία Λιαουτσάνισσα στην Κύμη (Ν. Γραϊκός – Γ. Φουστέρης, *Εὐλαβείας καὶ ὠραιότητος χάριν. Ἐκκλησιαστικὴ τέχνη τῆς Κύμης*, Αθήνα 2013, 193, εικ. 122). Πιστεύουμε πως μπορεί επίσης να του αποδοθεί και η εικόνα του αγιορείτη αγίου Θεοφίλου του Παντοκρατορικού στη μονή Αγίου Παύλου (για την εικόνα, βλ. Γ. Ταβλάκης, «Εἰκόνες τοῦ 18ου-19ου αἰῶνα», *Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίου Παύλου. Εἰκόνες, Ἁγιον Ὅρος* 1998, 230-231, εικ. 136), καθώς και μία αδημοσίετη εικόνα του αγίου Ανδρέα (1849) στο εικονοφυλάκιο του Πρωτάτου.

³³ Αξίζει να επισημανθεί ότι η ήδη γνωστή εικόνα της Ανάληψης στον ναό του Αγίου Νικολάου στο Πλωμάρι της Μυτιλήνης, καθώς και οι προσφάτως δημοσιευμένες εικόνες του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στον κοιμητηριακό ναό Αγίων Πάντων της μονής Καρακάλλου και των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στην Παναγία Λιαουτσάνισσα στην Κύμη, όλες ενυπόγραφε και χρονολογημένες το 1863, αποτελούν τα τελευταία έργα του Μακαρίου πριν από τον θάνατό του, μαζί με την αποδιδόμενη σε αυτόν εικόνα του αγίου Χαράλαμπε στη μονή Καρακάλλου, επίσης του 1863.

μονής Γρηγορίου³⁴. Αντιστοίχως, το 1860 κοσμούνται τα βημόθυρα του τέμπλου, τα οποία σύμφωνα με τη γραπτή αφιερωματική επιγραφή που διατρέχει τα δύο φύλλα του, γνωρίζουμε ότι αποτελεί: *ΔΑΠΑΝΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ / ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΡΧΗΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΧΗΜΕΩΝ 1860*. Ο Συμεών, αρχικά μοναχός της Αγιοπαυλίτικης αδελφότητας και γραμματέας στην Ιερά Κοινότητα, ανέλαβε την ηγουμενεία της μονής Γρηγορίου τον Μάιο του 1859³⁵. Για μισό περίπου αιώνα επηρέασε σε πολύ μεγάλο βαθμό την εξέλιξη και αναβάθμιση της μονής Γρηγορίου, και διαδραμάτισε με γενναίες παρεμβάσεις σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση της ρωσικής επεκτατικής πολιτικής στο Ἁγιον Ὅρος³⁶.

Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του Αγίου Τρύφωνα είναι γενικά άγνωστος στην έρευνα και, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, μπορεί να χρονολογηθεί στο τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα³⁷. Το εικονογραφικό πρόγραμμα του παρεκκλησίου είναι συνοπτικό, εμφανίζει, ωστόσο, ενδιαφέρον στην επιλογή των παραστάσεων του.

³⁴ Αδημοσίετη φορητή εικόνα. Μνεία τῆς εν λόγω εικόνας κάνει ο Σιώμκος, «Διὰ χειρὸς Μακαρίου», ὀ.π. (υποσημ. 32), 154. Στην κάτω δεξιά γωνία υπάρχει η χρονολογία και υπογραφή: *ἄωξ! χεῖρ. Μ(ακαρίου). Ἱε(ρομονάχου)*.

³⁵ Για τον αρχιμανδρίτη Συμεών Αγγελόπουλο και το έργο του, βλ. Σμυρνάκης, *Τὸ Ἁγιον Ὅρος*, ὀ.π. (υποσημ. 1), 630-631. Αγγελάκος, *Μονὴ Γρηγορίου*, ὀ.π. (υποσημ. 1), 82-86.

³⁶ Για τα γεγονότα της εποχής αυτής στο Ἁγιον Ὅρος, βλ. Α.-Α. Ταχιάς, *Τὸ Γεωργιανικὸν Ζήτημα (1868-1918)*, Θεσσαλονίκη 1962. Ι. Αθ. Παπάγγελος, «Ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ στὸ Ἁγιον Ὅρος κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ ἡ δραστηριότης τῶν ἀγιορειτῶν Ρώσων στὴν περιοχὴ τῆς Καβάλας», *Ἡ Καβάλα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Πρακτικὰ Ἀ' Τοπικοῦ Συμποσίου*, Θεσσαλονίκη 1980, 405-418. Δ. Λιάκος – Ν. Μερτζιμέκης, «Ταφικά μνημεία του β' μισοῦ του 19ου αἰῶνα σε ἀγιορειτικὰ καθιδρύματα. Προϊόν διπλωματικῆς προπαγάνδας», *Βαλκανικὰ Σύμμεικτα* 12-13 (2001-2002), 87-108.

³⁷ Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου συντηρήθηκαν μετά την επισήμανση των ιδιαίτερων προβλημάτων που παρουσίαζε το μνημείο. Ρωγμές που είχαν δημιουργηθεί από την καθίζηση του εδάφους, είχαν προκαλέσει σε ορισμένα σημεία μετατόπιση των επιφανειών, ενώ πέρα από την επικάλυψη της αιθάλης και τις περιοχές με απώλεια χρώματος, το βάθος των παραστάσεων είχε επιζωγραφιστεί με λουλακί χρώμα. Τις εργασίες πραγματοποιήσε κατά το έτος 2004 συνεργείο συντηρητῶν τῆς 10ης Εφορείας Βυζαντινῶν Αρχαιοτήτων, αποτελούμενο από τους κ.κ. Κ. Τζαναμπέτη, Ι. Σαριόγλου και Ε. Ψαρά, με επικεφαλής τον κ. Στυλιανό Στεφανίδη.

Εικ. 3. Εξωτερικός τοίχος. Ο άγιος Τρύφων.

Εξωτερικά, το τυφλό αφίδωμα πάνω από την είσοδο κοσμεί η ολόσωμη παράσταση του προστάτη αγίου Τρύφωνα³⁸ (Εικ. 3). Ο άγιος φοράει πλούσια διακο-

σημένα ενδύματα και μανδύα που ανεμίζει, υψώνει με το δεξί χέρι σταυρό και κρατάει με το αριστερό μικρό δρεπάνι, δηλωτικό της ιδιότητάς του ως προστάτη της αμπέλου και των καλλιεργειών³⁹. Στα πόδια του

³⁸ Για τη θέση του τιμώμενου αγίου στο τύμπανο της εισόδου του ναού, βλ. Αρχιμανδρίτης Σύλας Κουκιάρης, «Η θέση του έπωνύμου αγίου στο εικονογραφικό πρόγραμμα του βυζαντινού ναού (Γενικές αρχές)», *Κληρονομία* 22 (1990), 105-123. L. Hadermann-Misguich, «Une longue tradition byzantine. La décoration extérieure des églises», *Zograf* 7 (1977), 5-10. Η ίδια, «Images et Passages. Leurs relations dans quelques églises byzantines d'après 843», *Actes du colloque international: Les images dans les sociétés médiévales: Pour une histoire comparée (Rome, Academia Belgica, 19-20 juin 1998)*, *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* LXIX (1999), 21-40. Βλ. επίσης S. Tomeković, «Les

répercussions du choix du saint patron sur le programme iconographique des églises du 12e siècle en Macédoine et dans le Péloponnèse», *Zograf* 12 (1981), 25-43.

³⁹ Για την εικονογραφία του αγίου Τρύφωνα, βλ. *LCI* 8 (1976), στ. 501-502 (B. Böhm). Α. Κατσελάκη, «Εικονογραφία του αγίου Τρύφωνα, προστάτη της αμπέλου: μια ιδιαίτερη περίπτωση σε βυζαντινό ναό της Κρήτης», *Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου «Οίνος παλαιός ήδύποτος». Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά ως τα νεότερα χρόνια (Κοννάβοι Ηρακλείου Κρήτης, 24-26 Απριλίου 1998)*, Ηράκλειο 2002, 207-216.

Εικ. 4. Ο τρούλος.

Εικ. 5. Η Παναγία (λεπτομέρεια της Εικ. 4).

Εικ. 6. Ο Προδρομος (λεπτομέρεια της Εικ. 4).

Εικ. 7. Ο προφήτης Ααρών (λεπτομέρεια της Εικ. 4).

έναν κυνόμορφος δαίμονας παραπέμπει πιθανώς στο θαύμα της ίασης της κόρης του βασιλιά Γορδίωνος από δαμόνιον, το οποίο «έφάνη εις τούς παρεστῶτας ὡς μαῦρος σκύλος».

Το εσωτερικό του ναού δεν είναι κατάγραφο, οι τοιχογραφίες, ωστόσο, καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος των διαθέσιμων επιφανειών του. Στον χωρίς τύμπανο τρούλο του ναού απεικονίζεται ο Χριστός Παντοκράτορας περιστοιχισμένος από μία ζώνη διαχώρων, στα οποία παριστάνονται οκτώ μετωπικές ημισώμες μορφές (Εικ. 4). Στο ανατολικό τμήμα εικονίζονται η Παναγία (Εικ. 5) και ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (Εικ. 6), ενώ γύρω τους έξι προφίτες: ο Δαβίδ, ο Σολομών, ο Ηλίας, ο Δανιήλ, ο Ααρών (Εικ. 7) και ο Μωσής, κρατώντας στα χέρια τους ενεπίγραφα ειλητάρια ή τα χαρακτηριστικά τους σύμβολα⁴⁰. Τα σφαιρικά τρί-

S. Gabelić, «Ο Ikonografiji Sv. Trifuna», *Cultural Heritage XXVIII-XXIX* (2002-2003), Skopje 2004, 107-120.

⁴⁰ Πιο συγκεκριμένα, στα ειλητάρια των προφητών αναγράφονται τα εξής εδάφια: Δαβίδ: ΩC ΕΜΕ/ΓΑΛΛΥΝΘΗ / ΤΑ ΕΡΓΑ COY / Κ(ΥΡΙ)Ε ΠΑΝΤΑ / ΕΝ COΦΙΑ / ΕΠΗCΑC. Σολομών: Η COΦΙ/Α ΩΚΟΛΟ/ΜΗCΕΝ Ε/αυΤΗ ΟΙΚΟΝ/ Και ΕΠΗΡΗ/CE CΤ[Υ]Λ[Ο]Υ[Υ]C]. Ηλίας: ΖΗ Κ(ΥΡΙΟ)C Ο ΘΕOC ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ / Ο ΘΕOC ΤΟΥ ΗCΡΑΗΛ. Δανιήλ: ΑΝΑCΤΗCΕΙ Ο ΘΕOC ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΟΥ ΒΑ/CΙΛΕΙΑΝ ΗΤΙC ΕΙC ΤΟΝ αιΩΝΑ ΟΥ ΔΙΑΦ(Θ)ΑΡΙCΕΤ(ΑΙ). Ο Ααρών φοράει ενδύματα που υποδηλώνουν την ιδιότητα του εβραίου αρχιερέα και κρατεί στα χέρια του ράβδο και στάμνα. Ο Μωσής κρατάει τις πλάκες του Νόμου, όπου αναγράφεται: ἀγαπήσεις /

γωνά καταλαμβάνουν οι τέσσερις ευαγγελιστές⁴¹, οι οποίοι καθήμενοι σε θρόνους ή έδρανα συνοδεύονται από τα σύμβολά τους⁴² (Εικ. 4, 8-9). Στα διαστήματα μεταξύ των σφαιρικών τριγώνων ιστορούνται στις καθιερωμένες τους θέσεις το Άγιον Μανδήλιον, το Άγιον Κεράμιον, ο Χριστός Εμμανουήλ και ο Χριστός ο της Μεγάλης Βουλής Άγγελος, εναλλάξ με χερουβίμ σε ανεξάρτητα πλαίσια (Εικ. 10).

Στον διάκοσμο κυριαρχούν τα μπαρόκ μοτίβα στα πλαίσια των διαχώρων, η γραπτή απεικόνιση θυσάνων στη στεφάνη του τρούλου, καθώς και τα ανεικονικά διακοσμητικά σχέδια που είναι προσαρμοσμένα στις αρχιτεκτονικές επιφάνειες του ναού. Τα παραπάνω στοιχεία, που μιμούνται κατά κύριο λόγο γύψινους διακόσμους, ήταν του συρμού εκείνη την εποχή και απαντούν επίσης στον ναό των Αγίων Ανδρέα και Αντωνίου της Σκήτης του Αγίου Ανδρέα στις Καρυές, γνωστής ως Σεράι, στα 1768-1771⁴³, στην Τράπεζα της μονής Βατοπεδίου, έργο του Μακαρίου στα 1780⁴⁴, καθώς και στο παρεκκλήσιο του Αγίου Θωμά της ίδιας μονής στα 1815⁴⁵.

Στην κάτω ζώνη του κυρίως ναού εικονίζονται ημίσωμοι άγιοι. Στη νότια κεραία απεικονίζονται οι άγιοι μοναχοί Θεοδόσιος ο Κοινοβιάρχης (Εικ. 11), Αντώνιος

κύριον τὸν / θεὸν σου ἐξ ὅλης / τῆς ψυχῆς σου καὶ / ἐξ ὅλης τῆς [...] / [...]σίας [...] / τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν / μητέρα / μη κλέψεις / μη φονεύσεις / μη [...] / μη ψευδομαρτηρῆσιν / μη [...] / τίμ[...] / [...] / ἀγαπήσῃς / τὸν πλησίον / [...].

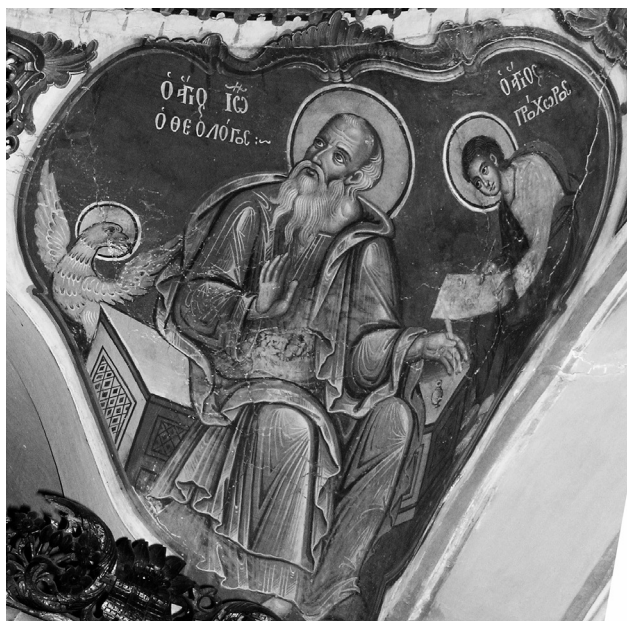
⁴¹ Ο ευαγγελιστής Ιωάννης υπαγορεύει στον μαθητή του Πρόδρογο, ο οποίος γράφει: EN APXH HN / Ο ΛΟΓΟΣ. Λουκάς ΕΠΕΙ-ΔΗ/ΠΕΡ. Στο κείμενο του Μάρκου τμήματα του κεμμένου καλύπτονται από το χέρι του: APXH TOY / EYA/ I(HCO)Y X(PICTO)Y Ως / ΓΕΓΡΑΠΤΕ / Ταις / ΠΡΟΦΗ/ταις. Ματθαίος: ΒΙ-ΒΛΟC / ΓΕΝΕCΕ/[...] / Χ(ΡΙ CΤΟΥ ΥΙΟΥ / [ΔΑ]ΒΙΔ / ΥΙΟΥ ΑΒΡα/[ΑΜ] ΑΒΡα/[Α]Μ ΕΓΕΝ[...]. Το σύμβολό του, ο άγγελος, που τον συνοδεύει, κρατά ανοιχτό ειλητάριο με τη συνέχεια του ευαγγελίου: ΙCΑΑΚ ΕΓΕΝΕCΕ ΤΟΝ ΙΑΚΩΒ.

⁴² Αξίζει να σημειωθεί πως τα γραφεία των ευαγγελιστών Ματθαίου, Λουκά και Μάρκου, τα οποία φέρουν τα σύνεργα γραφής, απεικονίζονται με τα χαρακτηριστικά των επίπλων της εποχής.

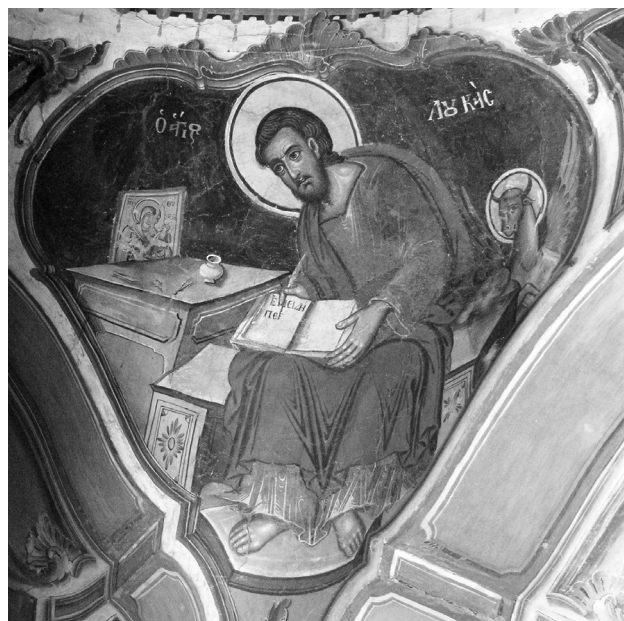
⁴³ Μ. Δ. Πολυβίου, «Ο ναός του Πατριάρχη Σεραφεΐμ του Β' στη σκήτη του Αγίου Ανδρέου (Σεράι) Καρυών», *Έκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, V, Αθήνα 1998, εικ. 13-16, 26, 27.

⁴⁴ Ι. Παπάγγελος «Οί μεταβυζαντινές τοιχογραφίες», *Τερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση – Ιστορία – Τέχνη*, Α', Άγιον Όρος 1996, εικ. 254, 257.

⁴⁵ Μ. Δ. Πολυβίου, «Τὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου μεταβυζαντινὰ παρεκκλήσια», *Μονή Βατοπαιδίου*, Α', ὅ.π. (υποσημ. 44), εικ. 148.

Εικ. 8. Ο ευαγγελιστής Ιωάννης.

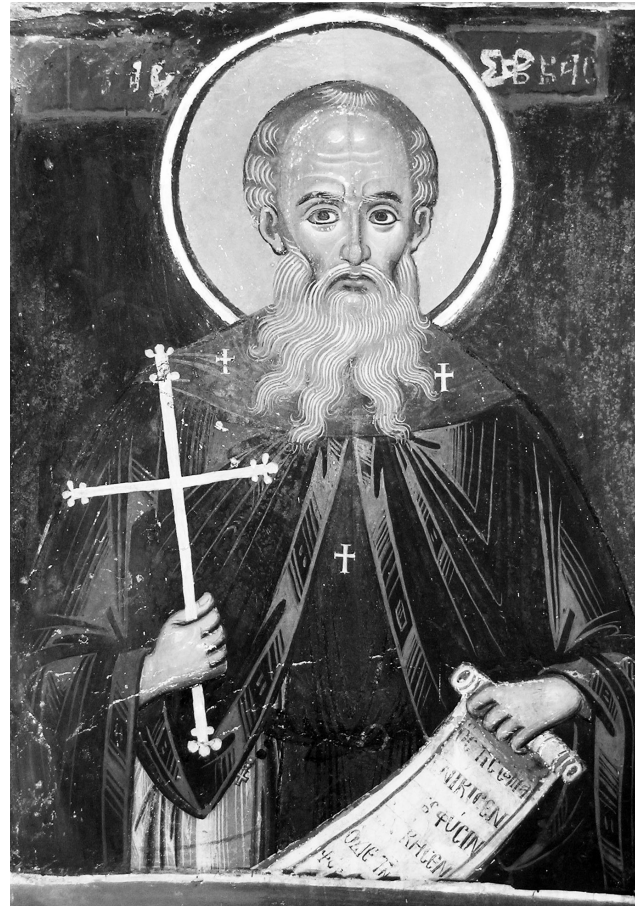
Εικ. 9. Ο ευαγγελιστής Λουκάς.

Εικ. 10. Ο Χριστός ο της Μεγάλης Βουλής ἄγγελος, χερουβίμ (λεπτομέρεια της Εικ. 4).

Εικ. 11. Ο άγιος Θεοδοσίος ο Κοινοβιάρχης.

Εικ. 12. Ο άγιος Σάββας.

(Εικ. 19), Ευθύμιος και Σάββας (Εικ. 12), κρατώντας στα χέρια τους ενεπίγραφα ειλητάρια⁴⁶, στη δυτική ο απόστολος Ανανίας (Εικ. 13), οι κορυφαίοι των αποστόλων, Πέτρος και Παύλος (Εικ. 14), οι ισαπόστολοι Κωνσταντίνος και Ελένη (Εικ. 15) και ο άγιος Αρτέμιος (Εικ. 16), ενώ στη βόρεια συνεχίζουν οι στρατιωτικοί άγιοι και μάρτυρες Θεόδωρος (Εικ. 17), Παντελεήμων και Τρύφων, καθώς και οι άγιοι Γεώργιος και

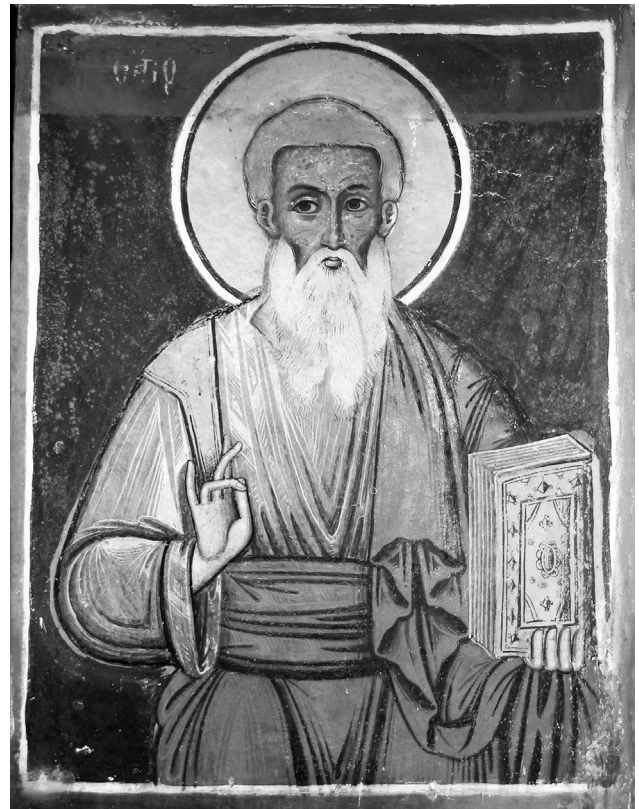
⁴⁶ Στα ειλητάρια αναγράφονται τα εξής: Θεοδοσίος ο Κοινοβιάρχης: ΕΑΝ ΜΗ ΑΠΟΤΑΞΑΘΕ ΠΑΣΙ ΤΟΙΣ ΤΟΥ / ΚΟΣΜΟΥ ΟΥ ΔυνΑΘΕ ΓΙΝΕΣΘΕ ΜΟΝΑΧΟΙ. Αντώνιος: ΜΗ ΑΠΑΤΑ / ΜΟΝΑΧΕ / ΧΟΡΤΑ/ΣΙΑ ΚΟΙ/ΔΙΑΣ. Ευθύμιος: ΑΔΕΛΦΟΙ / ΤΑ ΟΠΛΑ / ΤΟΥ ΜΟΝΑ/ΧΟΥ ΕΣΤΙ Η / ΜΕΛΕΤΗ Η / ΠΡΟ-ΣΕΥΧΗ / Η ΔΙΑΚΡΙΣΙ(Σ) / Η ΤΑΠ(ΕΙΝΟΦΡΟΣΥΝΗ). Σάββας: ΟΣΤΙΣ ΣΩΜΑ / ΕΝΙΚΙΣΕΝ / ΟΥΤΟΣ ΦΥΣΙΝ / ΕΝΙΚΗ-ΣΕΝ / Ο ΔΕ ΤΗΝ / ΦΥ ΣΙΝ).

Δημήτριος. Σημειώνουμε πως ιδιαίτερη θέση καταλαμβάνουν οι ομώνυμοι άγιοι των γερόντων-κτητόρων που μνημονεύονται στην επιγραφή-παρρησία της πρόθεσης: ο άγιος Θεοδοσίος στον νότιο τοίχο, δίπλα από το τέμπλο, και ο απόστολος Ανανίας στη δυτική κεραία, δίπλα από τους κορυφαίους αποστόλους Πέτρο και Παύλο. Η αγιογράφηση, λοιπόν, του ναού φαίνεται να συνδέεται με τη δράση της παραπάνω συνοδείας, οπότε η χρονολόγηση αμέσως μετά το 1773 είναι αρκετά πιθανή.

Τόσο η άνω ζώνη των τοίχων του κυρίως ναού όσο και οι περισσότερες επιφάνειες του ιερού παρέμειναν ακόσμητες. Είναι ενδεικτικό πως στο ιερό οι άγιοι ιεράρχες κοσμούν μόνο τη νότια κόγχη του ανατολικού τοίχου και δύο επιφάνειες του βόρειου και νότιου τοίχου. Πιο συγκεκριμένα, στο τεταρτοσφαιρίο της νότιας

κόγχης εικονίζεται μετωπικός και σε προτομή ο άγιος Νικόλαος, ως προστάτης της μονής Γρηγορίου, ενώ εκατέρωθεν του μονόλοβου παραθύρου της κόγχης παριστάνονται όρθιοι και μετωπικοί δύο αδιάγνωστοι ιεράρχες. Στον νότιο τοίχο του ιερού, εκατέρωθεν του μονόλοβου παραθύρου, εικονίζονται όρθιοι και στραμμένοι ο ένας προς τον άλλον οι άγιοι Θεοφύλακτος και Γρηγόριος ο Παλαμιάς (Εικ. 18), επιλογή που υποδεικνύει πιθανώς τη σχέση της αδελφότητας με το πνευματικό «κίνημα» των αγιορειτών Κολλυβάδων. Τέλος, στην ανατολική πλευρά της εσοχής που ανοίγεται στον βόρειο τοίχο του ιερού, εικονίζεται όρθιος και μετωπικός ο άγιος Σπυρίδων, πιθανώς για να τιμηθεί ο ηγούμενος της μονής Σπυρίδων, που επί των ημερών του αγοράστηκε το κελί κατά τον 16ο αιώνα. Δοκιμαστικοί καθαρισμοί που έγιναν σε διάφορα σημεία του ναού, που σήμερα καλύπτονται με αλλεπάλληλα στρώματα ασβέστη ή ελαιοχρώματος, απέδειξαν πως η τοιχογράφηση του ιερού δεν είχε ολοκληρωθεί και ότι ο διάκοσμος έμεινε ημιτελής.

Σε τεχνοτροπικό επίπεδο, οι φυσιογνωμικοί τύποι και τα προσωπογραφικά χαρακτηριστικά των μορφών, καθώς και η υιοθέτηση δυτικών μαπαρόκ μοτίβων στην πλαισίωση των μορφών (Εικ. 4, 8-10) αλλά και στη διακόσμηση των ενδυμάτων με τα μεγάλα άνθη (Εικ. 3, 15, 17) συμφωνούν με τις καλλιτεχνικές τάσεις που εκδηλώνονται στο Άγιον Όρος κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα⁴⁷. Πιο συγκεκριμένα, τα τεχνικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των τοιχογραφιών του Αγίου Τρύφωνα υποδεικνύουν τη συμμετοχή δύο ή και τριών ζωγράφων που δουλεύουν όμως με κοινούς τρόπους στην απόδοση των μορφών, όπως οι μακριοί βόστρυχοι που απλώνουν στους ώμους, η μακριά λεπτή μύτη αλλά και τα μικρά σαρκώδη χείλη, καθώς και η επιμελημένη απόδοση της τριχοφυΐας. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά απαντούν σε ορισμένες μορφές των τοιχογραφιών του καθολικού της μονής Γρηγορίου (1779), έργο των ζωγράφων Γαβριήλ και Γρηγόριου

Εικ. 13. Ο απόστολος Ανανίας.

από την Καστοριά⁴⁸, όπου, παρά τις σαφείς διαφορές ανάμεσα στον κυρίως ναό και τη λιτή, δεν είναι δυνατό να διαχωριστεί το έργο κάθε ζωγράφου. Μπορούμε, ωστόσο, εύκολα να διαπιστώσουμε τις ομοιότητες που παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες του καθολικού με ορισμένες παραστάσεις του γρηγοριάτικου κελιού, όπως η μορφή του Χριστού στον Άγιο Τρύφωνα (Εικ.

⁴⁷ Αναφορά στον διάκοσμο του μνημείου γίνεται σε άρθρο του Κωνσταντίνου Βαφειάδη, που ασχολείται με τις τοιχογραφίες της περιοχής των Καρυών [Βαφειάδης, «Τοιχογραφίες στις Καρυές», ό.π. (υποσημ. 1), 52]. Εκεί επισημαίνεται πως το σύνολο ακολουθεί τον συρμό της μνημειακής τέχνης του Άγιου Όρους κατά τον 18ο-19ο αιώνα, θεωρείται όμως, εσφαλμένα κατά την άποψή μας, πως παρουσιάζει ομοιότητες με το έργο των Γαλατσιάνων που επιτρέπουν μια χρονολόγηση στις αρχές του 19ου αιώνα.

⁴⁸ Για τις τοιχογραφίες του καθολικού, βλ. κυρίως Ζίας – Καδάς, *Μονή Γρηγορίου*, ό.π. (υποσημ. 1). Επίσης, Σμυρνάκης, *Τὸ Άγιον Όρος*, ό.π. (υποσημ. 1), 631. Βλάχος, *Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Όρους*, ό.π. (υποσημ. 1), 302. G. Millet, *Monuments de l'Athos. I. Les peintures*, Παρίσι 1927, πίν. 264.2. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, Première partie*, Παρίσι 1904, αριθ. 496. Ευ. Ν. Κυριακούδης, «Ἡ μνημειακή ζωγραφική στη Θεσσαλονίκη και τὸ Ἅγιον Όρος, τὸ 18ο αἰώνα. Αἰσθητικὲς ἀναζητήσεις και τεχνοτροπικὰ ρεύματα», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 4 (2001), 186. Βλ. επίσης Χατζηδάκης, *Ἑλληνες ζωγράφοι*, ό.π. (υποσημ. 31), 208-209 (Γαβριήλ), 231 (Γρηγόριος). Δρακοπούλου, *Ἑλληνες ζωγράφοι* ό.π. (υποσημ. 31), 202 (Γαβριήλ), 224 (Γρηγόριος).

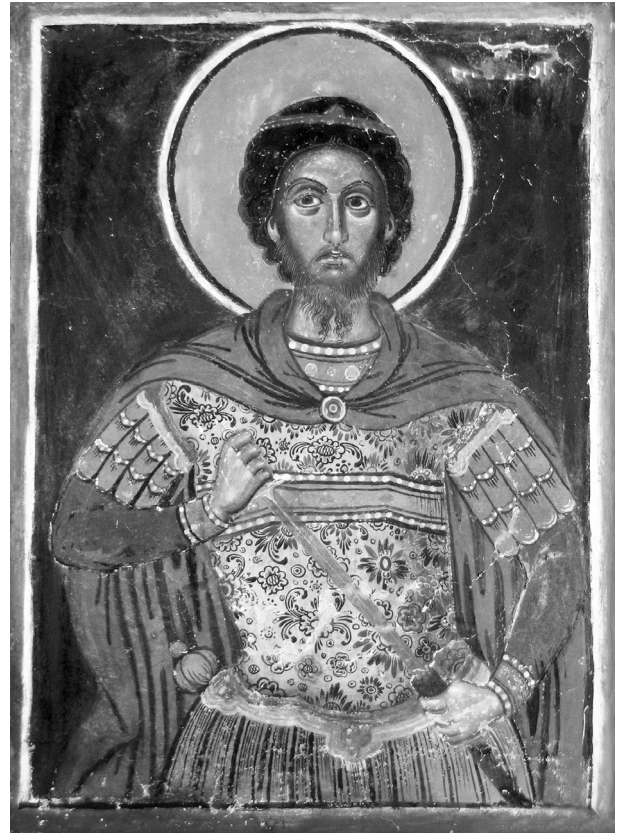
Εικ. 14. Οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος.

Εικ. 15. Οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη.

Εικ. 16. Ο άγιος Αρτέμιος.

Εικ. 17. Ο άγιος Θεόδωρος.

4) με τον Χριστό στη λιτή του καθολικού της μονής, του αγίου Αντωνίου (εικ. 19) με τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο (Εικ. 20), του αγίου Αρτεμίου (Εικ. 16) με τον άγιο Ευδόκιμο, τον προφήτη Ααρών (Εικ. 7) με τον προφήτη Ζαχαρία, του Χριστού της Μεγάλης Βουλής Αγγέλου (Εικ. 10) με μορφές της λιτής, όπως οι πατριάρχες Συμεών, Ρουβίμ και το σύμβολο του Ματθαίου⁴⁹. Αντίστοιχες συγκρίσεις μπορούμε να κάνουμε και με τις τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Τιμίου Προδρόμου της μονής Φιλοθέου, όπου εκεί εργάζεται ο Γαβριήλ με συνεργάτη αυτή τη φορά τον Νεόφυτο, στα 1776⁵⁰, τρία χρόνια νωρίτερα δηλαδή από την

τοιχογράφηση του καθολικού της μονής Γρηγορίου.

Παράλληλα, τα χαρακτηριστικά ορισμένων άλλων μορφών του διακόσμου, όπως της Παναγίας και του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (Εικ. 5, 6), καθώς και των αγίων Θεοδώρων (Εικ. 17) και του αγίου Τρύφωνα (Εικ. 3), με τη ρόδινη απόχρωση στο κάτω μέρος της μύτης και τα μικρά σαρκώδη χείλη να απεικονίζονται σε ελαφρώς πλάγια θέση, αποτελούν ιδιαίτερα γνωρίσματα που απαντούν σε μια σειρά ανυπόγραφων

⁴⁹ Ζίας – Καδάς, *Μονή Γρηγορίου*, ό.π. (υποσημ. 1), εικ. 245 (Χριστός), 105 (άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος), 162 (άγιος Ευδόκιμος), 103 (προφήτης Ζαχαρίας), 200 (Συμεών), 201 (Ρουβίμ), 219 (σύμβολο Ματθαίου).

⁵⁰ Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, ό.π. (υποσημ. 1), 584. Βλάχος, *Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους*, ό.π. (υποσημ. 1), 260. Millet –

Pargoire – Petit, *Recueil des inscriptions*, ό.π. (υποσημ. 48), αριθ. 300. Κυριακούδης, «Ἡ μνημειακή ζωγραφική», ό.π. (υποσημ. 48), 186. Για τον Γαβριήλ, βλ. Χατζηδάκης, *Ἑλληνες ζωγράφοι*, ό.π. (υποσημ. 31), 208-209. Δρακοπούλου, *Ἑλληνες ζωγράφοι*, ό.π. (υποσημ. 31), 202. Για τον Νεόφυτο, βλ. Χατζηδάκης – Δρακοπούλου, *Ἑλληνες ζωγράφοι*, ό.π. (υποσημ. 31), 230. Γ. Τσιγάρας, «Οἱ τοιχογραφίες τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς Μονῆς Φιλοθέου», *Μελέτες ἱστορίας τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης*, Θεσσαλονίκη 2013, 193-239.

Εικ. 18. Οι άγιοι Γρηγόριος ο Παλαμιάς και Θεοφύλακτος.

Εικ. 19. Ο άγιος Αντώνιος.

Εικ. 20. Μονή Γρηγορίου, καθολικό. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.

και αχρονολόγητων αγιορεϊτικών εικόνων που κοσμούν τα τέμπλα του παρεκκλησίου της Κοίμησης της Θεοτόκου στη μονή Ζωγράφου⁵¹ (Εικ. 21) και του πα-

ρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου του λαυριώτικου κελού των Σκουρταίων στις Καρυές⁵².

⁵¹ Αδημοσίευτες. Πρόκειται για τις εικόνες του Χριστού Παντοκράτορα, των αγίων Ιωάννη του Προδρόμου και Νικολάου, του αγίου Γεωργίου, καθώς και το πλαίσιο της θαυματουργής εικόνας της Παναγίας της Προαγγελιομένης ή του Ακαθίστου ή του Χαίροβο, το οποίο κοσμείται με την Αγία Τριάδα και εννιά χριστολογικές και θεομητορικές σκηνές. Η εικόνα του αγίου Γεωργίου φυλάσσεται πλέον στην Τράπεζα της μονής. Για το παρεκκλήσιο, βλ. κυρίως Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, ὁ.π. (υποσημ. 1), 558-559. Μ. Επεν, *Mount Athos Zograph Monastery*, Σόφια 1994, 338-341. Κυριακούδης, «Η μνημειακή ζωγραφική», ὁ.π. (υποσημ. 48), 155-156. Mertzimekis, *Epigrafskite pametnitsi*, ὁ.π. (υποσημ. 7), 40-42, 92-95. Ν. Σιώμκος, «Νεότερα στοιχεία για τη δράση εργαστηρίων ζωγραφικής στο Ἅγιον Ὄρος κατά τον 18ο αιώνα», *Γ Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο. Το Ἅγιον Ὄρος στον 17ο και 18ο αιώνα. Από τους μεταβυζαντινούς στους νεότερους χρόνους* (υπό έκδοση).

⁵² Πρόκειται για τις εικόνες του Χριστού Παντοκράτορα, της Παναγίας βρεφοκρατούσας και του αγίου Γεωργίου. Έγχρωμες απεικονίσεις σε κάρτες, έκδοση: Ιερὸν Κελλίον Αγίου Γεωργίου Σκουρταίων, Καρυές, Ἅγιον Ὄρος χ.χ. Ο γέρον Πατάπιος Καυσοκαλυβίτης αποδίδει τις παραπάνω εικόνες στη δραστηριότητα του ιερομονάχου Παρθένιου του ἐξ Ἀγράφων, που υπογράφει το 1749 την εικόνα της Παναγίας βρεφοκρατούσας στο τέμπλο του κοιμητηριακού ναού του Αγίου Νικολάου στις Καρυές, καθώς και την εικόνα της Παναγίας Οικονόμισσας στη Μεγίστη Λαύρα το 1742. Η σχέση των βέβαιων έργων του Παρθένιου (που ο γέρον Πατάπιος ταυτίζει με τον Παρθένιο Σκούρτο) με τις εικόνες στο κελί των Σκουρταίων, αλλά και το σύνολο των υπόλοιπων τοιχογραφιών και φορητών εικόνων, που αποδίδει ο γέρον Πατάπιος σε αυτόν και το εργαστήριό του (Πατάπιος μοναχός Καυσοκαλυβίτης, *Ὅσιος Παρθένιος ὁ Σκούρτος, ὁ ἐκ Φουρνῶ τῶν Ἀγράφων. Ὁ βίος καὶ τὸ ζωγραφικὸ του ἔργο*, Αθήνα 2010 (όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία), θεωρούμε ότι αξίζει

Εικ. 21. Μονή Ζωγράφου, παρεκκλήσιο Κοίμησης Θεοτόκου. Εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η αγιολογία του Αγίου Τρύφωνα συνδέεται με την παρου-

πραιτέρω διερεύνησης, καθώς τα έργα παρουσιάζουν ανά περιπτώσεις ανομοιογένεια και δείχνει να προκύπτουν περισσότερες περιπτώσεις καλλιτεχνών ή και εργαστηρίων αυτής της εποχής, που, ωστόσο, εργάζονται με κοινούς καλλιτεχνικούς τρόπους.

σία της συνοδείας των γερόντων Θεοδοσίου και Ανανία, οπότε μπορεί να χρονολογηθεί στις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα και σίγουρα μετά το 1773, έτος μνείας τους στην παρρησία. Μια τέτοια χρονολόγηση συμφωνεί και με τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των τοιχογραφιών, οι οποίες αφενός εμφανίζουν ομοιότητες με συγκεκριμένες μορφές των ζωγράφων του καθολικού της μονής Γρηγορίου (1779) και του παρεκκλησίου του Τιμίου Προδρόμου στη μονή Φιλοθέου (1776), και αφετέρου με μια σειρά φορητών εικόνων ενός ανώνυμου προς το παρόν και αγιορείτικου προφανώς εργαστηρίου αυτής της περιόδου. Το εικονογραφικό πρόγραμμα του Αγίου Τρύφωνα παρέμεινε για αδιευκρίνιστους λόγους ημιτελές και δεν μπορεί προς το παρόν να επιβεβαιωθεί αν αυτό συνέβη επειδή προέκυψε μια μεγαλύτερη υποχρέωση, όπως η τοιχογράφηση του καθολικού της μονής, ή απλά δεν ολοκληρώθηκε λόγω άλλων εμποδίων. Ο διάκοσμος, αν και περιορισμένος σε έκταση, διευρύνει επίσης τις γνώσεις μας για την καλλιτεχνική παραγωγή των συνεργείων που δραστηριοποιούνται στην αθωνική χερσόνησο κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Φανερώνει τη δυνατότητα συνεργασίας των ζωγράφων/εργαστηρίων, οι οποίοι αναλόγως των παραγγελιών που προέκυπταν φαίνεται πως μπορούσαν να δημιουργούν κατά περίπτωση ομάδες με κοινή καλλιτεχνική γλώσσα έκφρασης αλλά και επιμέρους διαφοροποιήσεις.

Προέλευση εικόνων

Εικ. 1-19, 21: Ν. Μερτζιμέκης – Ν. Σιώμος. Εικ. 20: Ζίας – Καδάς, *Μονή Γρηγορίου*, ό.π. (υποσημ. 1), εικ. 105.

Nikolaos Mertzimekis – Nikolaos Siomkos

ON THE HISTORY OF SAINT TRYPHON'S CELL
OF GREGORIOU MONASTERY AT KARYES, MOUNT ATHOS
AND ITS WALL PAINTINGS

The cell of Saint Tryphon, located on Karyes' eastern end, is the residence of the Gregoriou monastery's representative. Its earliest reference goes back to 1500 when, at the request of Spyridon, the monastery's abbot, the Moldovan prince Stephen III (1457-1504), purchased it from the *Protos* of Mount Athos and dedicated it to the monastery. In 1513, the Holy Assembly of Karyes decided that the cell could accommodate up to three monks. Stephen's dedicative policy towards the monastery was adopted by his son Bogdan III (1504-1517), who raised the number of monks in the cell from three to four and rebuilt both the cell and the church of Saint Tryphon. More information concerning the cell derives from an Ottoman document dating from 1765, where the Gregoriou monastery's assets on Mount Athos are listed.

The existing chapel of St. Tryphon is a single-aisled domed church dating from the second half of the 18th century. Written sources confirm that in 1775, during the monastery's re-establishment following the destructive fire of 1761, the fraternity sold the cell to the monk Theodosius. This is also confirmed by an inscription on a marble parrhesia-plaque built in the *Prothesis* of the cell's chapel, where the entourage of Theodosius and Ananias is mentioned, as well as the names of several laymen who undertook the construction of the chapel in question. In 1805 the monastery sold, once more, the cell to Ananias, who, we assume, is the second person mentioned in the parrhesia-plaque after Theodosius.

The wall paintings of the church are apparently connected with the activity of the above entourage. Among the half-length saints depicted in the lower register of the *naos* are the homonymous saints of the monks referred to the inscription discussed above, i.e. Saint Theodosius on the southern wall, next to the *templon*, and

the apostle Ananias on the western arm, near the prime apostles Peter and Paul. The centre of the dome is dominated by the image of Christ Pantocrator surrounded by prophets and the four Evangelists in the pendentives, while a full-length image of Saint Tryphon, patron of the cell, decorates the blind niche above the entrance. Both the upper register of the *naos*' walls and most of the sanctuary's surfaces bear no trace of wall paintings. Thus, it appears that the chapel's decoration was never completed.

From the artistic point of view, the technical characteristics of the faces and the adoption of Western baroque motifs correspond to artistic trends on Mount Athos during the second half of the 18th century. More specifically, the stylistic characteristics of St. Tryphon's wall paintings are also found in the wall paintings of the Gregoriou monastery's *katholikon* (1779), signed work of Gabriel and Gregory from Kastoria; moreover, similar characteristics may be identified in certain Athonite icons attributed to a workshop which for the time being remains anonymous.

Consequently, on the basis of stylistic analysis, the chronology of St. Tryphon's wall paintings may be placed in the final decades of the 18th century and certainly after 1773, when the chapel was erected. Finally, the mural decoration of the church and the above-mentioned icons enrich our knowledge regarding the artistic production of workshops active on the Athos peninsula during the second half of the 18th century.

*Archaeologists, Ephorate of Antiquities
of Chalkidiki and Mount Athos,
mertzinik@gmail.com – siomkosnikos@excite.com*